

FABRİKA YEMLERİNİN HAYVANLARIN TEMİZLİĞİ VE HELÂLLİĞİNE ETKİSİ*

MÜELLİF: MUHAMMED FÂLİH MUTLAK BENÎ SÂLİH
YERMÜK ÜNV. ŞERİAT VE İSLÂMÎ İLİMLER FAKÜLTESİ ÖĞRT. ÜYESİ.

ÇEVİREN: HÜSEYİN BAYSA
YRD. DOÇ. DR., KİLİS 7 ARALIK ÜNV. İLAHİYAT FAK., İSLAM HUKUKU BİLİM DALI.
huseyinbaysa@kilis.edu.tr

Giriş

Helâl Yiyeyeğin Önemi ve İman Bağıyla İlişkisi

Yüce Allah, (konumuzla ilgili olarak) “Ey iman edenler, sözleşmelerinize tam olarak uyun. İhramlı iken, avlanmayı helâl saymamak şartıyla, size bildirilecekler dışındaki (ehlî/otçul) hayvanlar helâl kılındı. Muhakkak ki Allah dilediğini hükmeder.”¹ buyurmuştur. İbn Mes’ûd (ra), “Yüce Allah’ın, ‘Ey iman edenler!’ sözünü işittiğin zaman, ona kulak ver. Çünkü bu hitabın devamında, ya emredilen bir hayır yahut yasaklanan bir şer vardır.” demiştir.² Bu ayette şu hususlar dikkat çekmektedir: Hitabın iman lâfzı ile yapılması, müminleri onurlandırmanın ve şereflelendirmenin delili sayılmıştır. Ayet-i kerimedeki çağrının konusu, bütün akitlere sadakat emrini içermektedir. Bu akitlerden bir tanesi, insa-

* Orijinal başlığı, “Eserü’l-e’lâfîs-sınâ’iyye fî tahâratî’l-hayvânâtî ve hallihâ” olan bu makale, *Mecelletü’l-buhûsî’l-fikhiyyeti’l-muâsıra* (2001, c. XIII, sy. 50, ss. 7-45) dergisinde yayımlanmıştır. Çalışmanın birinci paragrafı dua cümlesi olduğundan, tercüme edilmemiştir. Metne ve dipnotlara eklenen tamamlayıcı ifadeler parantez içinde gösterilmiştir.

¹ el-Mâide 5/1.

² İsmâil b. Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, II, 1.

nın yiyeceği ve içeceği hususunda iman akdinin gerektirdiği şekilde helâl ve haram sistemine bağlı kalma akdidir. Çünkü yiyecek ve içeceklerin, insan vicdanına ve genel olarak davranışlarına etkisi vardır. Bundan dolayı İslâm, müslümana yiyeceğinde, içeceğinde ve giysisinde helâli araştırmasını ve haramdan sakınmasını bir sorumluluk olarak yüklemiştir. Aynı şekilde duanın kabul oluşunu da buna bağlamıştır. Öte yandan İslâm, müslümana hayatını korumak ve helâk olmaktan korunmak üzere yiyecek ve içeceği en alt limitte veya zaruret ölçüsünde tüketmeyi farz kılmıştır. Zaruret ölçüsünde tüketmek aynı zamanda, onun ibadet, cihad ve benzeri şeyler gibi Allah'ın farz kıldığı (yükümlülükleri) yapabilmesi için (de gerekli)dir.³ Çünkü vacibin ancak kendisi ile tamamlandığı şey de vaciptir. İslâm, israf derecesine ulaşmadıkça, zarurî miktardan fazlasını mubah kılmıştır. Bu hususun önemine binaen Kur'an-ı Kerim, ayet-i kerimelerinde, müslümanın hayatı ile ahlâkı arasındaki mülâzemet (birbirini gerektirme) ilişkisinden dolayı temiz yiyeceği salih amel ile irtibatlandırmıştır. Yüce Allah, "Ey elçiler, temiz şeyler yiyin ve salih ameller işleyin."⁴ dediği gibi "Ey iman edenler, size rızık olarak verdiğimiz şeylerden temiz olanları yiyiniz."⁵ buyurarak bu konuda peygamberlere emrettiğini müminlere de emretmiştir. Aynı şekilde Hz. Peygamber de yiyecek, içecek ve giyside helâl olanı aramayı, duanın kabul oluş ölçüsü olarak belirlemiştir. Bununla ilgili uzun bir hadis-i şerifte "... Bir kimse, Allah yolunda uzun seferler yapar. Saçı başı dağınık, toza toprağa bulanmış vaziyette ellerini gökyüzüne açarak: 'Ya Rabbi! Ya Rabbi!' diye dua eder. Hâlbuki onun yediği haram, içtiği haram, giydiği haram ve gıdası haramdır. Böyle birinin duası nasıl kabul edilir!" denmiştir.⁶

I. Yiyecekleri Helâl ve Haram Kılma Mercii

A. Gayri Müslimlerde Helâl ve Haramı Belirleme Mercii

Gayri müslimlerde helâl ve haram kılmanın şer'î ilkesi bulunmadığı gibi helâl ve haram kılmanın sınırını belirleyecek herhangi bir kural da yoktur. Onlarda helâl ve haramı belirleyen merci; hevâ, cehalet, hurafe ve selim fitrata aykırılıktır. Semavî kitaplar peygamberlere (sav) nazil olduğunda selim fitrata aykırı olan şeyler haram kılınmıştır. Ancak inatçılar, inatlarına, sapkınlıklarına ve hurafelerine devam etmişlerdir. Örneğin yüce Allah yahu-

³ Vehbe Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletühü*, III, 505.

⁴ el-Müminün 23/51.

⁵ el-Bakara 2/172.

⁶ Müslim (Ebü'l-Huseyn b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî), *Sahîhu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî*, Müessesetü menâhili'l-irfân, VII, 100, "Zekât", 65.

dilerle ilgili olarak şöyle buyurmuştur: “Tevrat indirilmeden önce, İsrail’in (Yakup’un) kendisine haram kıldığı dışında, yiyeceklerin hepsi İsrailoğullarına helâl idi. De ki: Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi Tevrat’ı getirip okuyun.”⁷ “Artık bundan sonra kim Allah’a karşı yalan uydurursa, işte onlar zalimlerin ta kendileridir.”⁸ “De ki: Allah doğru söylemiştir. Öyle ise hakka yönelen İbrahim’in dinine uyun. O, Allah’a ortak koşanlardan değildi.”⁹ Bu ayetlerin anlamı -Allah en doğrusunu bilir- Hz. Yakup’un kendisine haram kıldığı deve eti ve sütü hariç, bütün yiyecek çeşitlerinin helâl olduğu şeklindedir. Sonra, yüce Allah’ın şu sözünde de geçtiği gibi işledikleri günahlara bir ceza olarak onlara hayvan iç yağı ve diğer bazı yiyecekler haram kılınmıştır: “Yahudilere tırnaklı hayvanların hepsini haram kıldık. Sığır ve koyunların ise, sırtlarında veya bağırsaklarında bulunanlar, ya da kemiklerine karışanlar dışındaki iç yağlarını (yine) onlara haram kıldık. İşte böyle, azgınlıkları sebebiyle onları cezalandırdık. Biz elbette doğru söyleyenleriz.”¹⁰ Bu sebeple Hz. Peygamber, zulüm ve azgınlıklarından dolayı yiyeceklerin kendilerine haram kılınmadığı yönündeki iddialarında samimi olduklarını göstermeleri için okumak üzere Tevrat’ı getirmelerini söyleyerek yahudilere meydan okumuştur. Onlardan hiç kimse Tevrat’ı getirmeye cüret edememiştir. Böylece onların zalim oldukları, doğru şeriatın ise Allah’ın ortaya koyduğu ve hanif olan İbrahim’e -ki o müşriklerden değildi- vahyettiği şeriat olduğu kanıtlanmıştır.¹¹ Konunun putperest ve müşriklerle ilgili yönü hakkında ise izzet ve onur sahibi yüce Allah, onları şu şekilde nitelemiştir: “Allah’ın yarattığı ekinlerden ve hayvanlardan O’na bir pay ayırdılar ve akıllarınca, ‘Şu Allah için, şu da bizim ortaklarımız (putlarımız) için.’ dediler. Ortaklarına tahsis edilen, Allah’ın payına eklenmiyor. Allah’a tahsis edilen şeyler ise ortaklarınkine ekleniyor. Ne kötü hükmediyorlar!”¹² Bu ayet-i kerime, Kureyş müşriklerinin Allah’ın kendileri için yarattığı birçok nimeti helâl veya haram kılmada kendilerini yetkili kıldıklarını göstermektedir. Aynı şekilde ayet, müşriklerin hayvanlardan ve ekinlerden Allah için pay ayırıp fakirlere verdiklerini, ortak koştukları putlarına da ayrı pay tahsis edip, putların görevlilerine verdiklerini, bunu ise Allah’ın zengin olup, putlarınsa muhtaç oldukları gerekçesi ile yaptıklarını anlatmaktadır.

⁷ Âl-i İmrân 3/93.

⁸ Âl-i İmrân 3/94.

⁹ Âl-i İmrân 3/95.

¹⁰ el-Enâm 6/146.

¹¹ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü’l-ı tefâsir*, Dârü’l-Kur’ân, Beyrut, I, 218.

¹² el-Enâm 6/136.

Ayetteki “Ne kötü hükmediyorlar!” ifadesi ise yüce Allah’tan, helâl ve haram kılma konusundaki haksız hükümleri sebebiyle müşriklere bir kınama ve azarlamadır.¹³ Onların bu yaptıkları, sadece yüce Allah’a ait olan kanun koymada bir çeşit şirk koşturmadır.

B. Müslümanlarda Helâl ve Haramı Belirleme Mercii

Ehl-i sünnetin İslâm fıkıh usûlü ilminde yer alan “hüküm” ile ilgili konularda, peygamber gönderilmeden önce eşyanın hükmünün bulunmadığı ve Mutezile’de hâkim olan anlayışın aksine eşya ile ilgili hükümlerin akla değil de şer’î nasların gelmesine bağlı olduğu belirtilmektedir. Zira usûlcülere göre hüküm, Şâri’in talep, tahyîr (bir fiili kesin olarak yapmasını veya yapmamasını istemesi yahut serbest bırakması) veya vaz’ (bir şeyi başka bir şeye sebep, şart veya mâni kılması) bakımından mükellefin fiiline ilişkin hitabıdır. Fakihlere göre ise hüküm, vücûb, hurmet ve ibâhâ gibi Şâri’in fiille ilgili hitabının gerektirdiği şeydir.¹⁴

Usûl ilminde cumhura göre, fayda(lanma)larda temel ilke, mubahlıktır. Mubahlığın yüce Allah’ın “İyi ve temiz şeyleri yiyiniz...”¹⁵ sözü gibi şer’î bir nassa dayandırılması veya nassın olmadığı yahut zararın bulunmadığı durumda beraat-i asliyeye dayandırılması, sonucu değiştirmez.¹⁶ Burada “faydalar” kelimesinden kastedilen, insanlara faydalı olan şeylerdir. Çünkü yüce Allah’ın kapsayıcı şu sözünden dolayı, asıl olan, eşyayı haram kılan bir delil bulunmadığı müddetçe, onu kullanmaya izin verilmiş olmasıdır: “Bana vahyolunan şey(ler)de, bir kimsenin yiyecekleri arasında haram kılınmış bir şey bulamıyorum...”¹⁷ İmam Şâfiî,¹⁸ bu ayetteki yiyecekleri, “yeddiğiniz şeyler” olarak yorumlamıştır.¹⁹ Aynı şekilde şu ayet de eşyada asıl olanın mubahlık olduğunu göstermektedir: “(Ey Muhammed!) Sana, kendilerine nelerin helâl kılındığını soruyorlar. De ki: Size temiz ve hoş olan şeyler, helâl kılındı...”²⁰ Nitekim zararlı olan şeyden de maksat, içinde insana zararı olan her şeydir. Yüce Allah’ın “... lâşe, akıtılmış kan, domuz eti -ki o şüphesiz necistir- ya da Allah’tan başkası adına kesilmiş bir (murdar)

¹³ Sâbüni, *Safvetü’l-tefâsir*, I, 124; (Muhammed Ali es-Sâbüni), *Muhtasar İbni Kesir*, Dârü’l-Kur’an, Beyrut, I, 226.

¹⁴ Ali b. el-Lihâm, *el-Muhtasar fi usûli’l-fıkh*, Dârü’l-Fıkr, Dımaşk, s. 85.

¹⁵ el-Müminün 23/51.

¹⁶ Abdülvehhâb Hallâf, *İlmü usûli’l-fıkh*, Dârü’l-Kalem, Kuveyt, s. 100; İbnü’l-Lihâm, *el-Muhtasar fi usûli’l-fıkh*, s. 75.

¹⁷ el-Enâm 6/145.

¹⁸ Dipnotlarda teknik bir hata oluşmuştur. Metinlerde verilen ayetlere göre dipnot numaraları düzeltilmiştir.

¹⁹ Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *el-Ümm*, Dârü’ş-şâb, Kahire, V, 214.

²⁰ el-Mâide 5/4.

hayvandan başka ...”²¹ sözündeki amm ifadeden dolayı, zararlı şeylerde asıl olan, hakkında caiz olduğuna dair bir delil varid olmadıkça yasak olmasıdır. Nitekim Hz. Peygamber de bu konuda “Zarar vermek ve zarara karşılık zarar vermek yoktur.”²² demiştir. Bu nasslar ile İslâm’da mutlak olarak zararın engellenmesine işaret eden diğer nasslardan, içinde zararın olduğu yiyecek ve içecekleri yemenin caiz olmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı mezhep fakihleri, yiyecekler hakkında kitaplar yazmışlardır; insanoğlunun yediğine gösterdikleri son derece özeni ve büyük önemi ortaya koyacak şekilde bölümler oluşturmuşlar ve hükümleri ayrıntılı olarak işlemişlerdir. Bütün bunları yaparken Kitap, Sünnet, makâsidü’ş-şeria kaynak ve yöntemlerine dayanmış; yanlış geleneklerden, süflî arzu, şirk ve bidatlerden de sakınmışlardır.

İslâm dini, yiyecekleri helâl ve haram kılma ilkesinin dayandığı temeli belirlemiş, yüce Allah’ın şu sözünü tasdik edencesine ayrıntılı bir şekilde anlatmış ve yeterince açıklamıştır: “Allah, yemek zorunda kaldıklarınız dışında, size neleri haram kıldığını tek tek açıklamıştır.”²³

Bir şeyi hoş bulmak (istitâbe) ve lezzetli kabul etmek, o şeyin helâllığı ve mubahlığı için yeterli değildir. Şüphesiz insan bazen kendisine zarar veren veya doktorun yasakladığı şeyden de lezzet alır. Öte yandan bir şeyi güzel bulmak, sadece belirli bir millete ait (nesnel bir olgu) değildir. Aynı şekilde bir şey bazen bir yerde bulunduğu halde başka yerlerde bulunmayabilir. Eşya hakkında hüküm verme yetkisi, beşere değil, şeriata aittir. Hiç şüphesiz kan ve lâşe yemek ile şarap içmek, bazı insanlara göre güzel olmakla birlikte, Allah bunları herkese haram kılmıştır.²⁴ Bazı bedevilere ne yedikleri sorulduğunda onlar, “Ümmü Hubeyn²⁵ hariç sürünen ve yürüyen her şeyi.” yediklerini söylemişlerdir. Bunun üzerine onlara “Ümmü Hubeyn selâmetle yaşasın!” denmiştir.²⁶ Bu sebeple Hz. Peygamber Araplara alıştıkları her şeyi mubah, hoşlanmadıkları her şeyi ise haram kılmış değildir. Aksine yüce Allah’ın şu sözünden dolayı onlara temiz ve hoş şeyleri helâl, çirkin ve pis şeyleri ise haram kılmıştır: “Onlara temiz ve hoş şeyleri helâl, çirkin ve pis şeyleri ise haram kılar...”²⁷ Köpek dışı bütün saldırgan

²¹ el-En’âm 6/145.

²² İbn Mâce, *es-Sünen*, Tahkik: Muhammed Fuâd Abdülbâki, İsa el-Bâbi el-Halebi, Mısır, I, 785, (“el-Ahkâm”, 17), Hadisin râvileri sıkâdır.

²³ el-En’âm 6/119.

²⁴ Ahmed b. Abdülhalim b. Teymiyye, *Mecmû’l-fetâvâ*, Dârü’l-İftâ, Suudi Arabistan, XVII, 178.

²⁵ Ümmü Hubeyn, bukalemun anlamındadır.

²⁶ Ebû Osman Amr el-Câhiz, *Kitabü’l-Hayevân*, Matba’atü Mustafa el-Bâbi el-Halebi, Mısır, VI, 143.

²⁷ el-Arâf 7/157.

hayvanlar ile pençeli yırtıcı kuşların tamamı bu gruba girmektedir. Bunlar saldırgan/bulaştırıcı hayvanlardır. İnsanlar bu yırtıcı ve saldırgan hayvanları yediklerinde onlardaki dinen ve fitraten yerilmiş azgınlık ve düşmanlık huyları, insanların karakterine geçmektedir.²⁸ Nitekim akıtılmış kan da haram kılınmıştır. Çünkü Hz. Peygamber'in "Şeytan Âdemoğlunun kan kanalından (damarlarından) girer."²⁹ sözünde de belirtildiği gibi kan, kişiye öfke duygusunu taşır.

Dinin mubah kıldığı tayyibât (temiz ve hoş şeyler), akla ve ahlâka faydalı yiyeceklerdir. Aynı şekilde dinin sakındırdığı habâis (çirkin ve pis şeyler) ise akla ve ahlâka zararlı her şeydir. İşte bu sebeple Allah, muttakilere, kendilerine emrettiği ibadetleri yerine getirmek üzere faydalandıkları her güzel ve temiz şeyi mubah kılmış, yaratıldıkları amaca zarar veren çirkin ve pis şeyleri de onlara haram kılmıştır. İnsanlar kendilerine mubah kılınan şeylerden dolayı şükretmekle emrolunmuşlardır. Yüce Allah'ın "Eğer sadece Allah'a ibadet ediyorsanız, size rızık olarak verdiğimiz temiz şeylerden yiyin ve ona şükredin."³⁰ sözünden dolayı, kim temiz ve hoş şeyleri yer de şükretmezse, şüphesiz Allah'ın emrini terk etmiş ve cezasını hak etmiş olur. Kim bu helâlleri haram sayarsa, Allah'ın sınırlarını çiğnemiş ve bundan dolayı cezaya müstahak olmuştur.

Sözün özü, helâl ve haram kılma konusu, semavî, tevkîfi (nasslarla belirlenen) bir hüküm koyma meselesidir. Helâl Allah'ın, kitabında ve elçisinin (sav) diliyle helâl kıldığı şeydir. Haram da aynı şekilde Allah'ın kitabında ve elçisinin (sav) diliyle haram kıldığı şeydir. Yüce Allah'ın "Dilleriniz yalana alışageldiğinden dolayı, Allah'a karşı yalan uydurmak için, 'Şu helâldir', 'Şu haramdır' demeyin. Şüphesiz, Allah'a karşı yalan uyduranlar, kurtuluşa eremezler."³¹ sözü gereğince, helâl-haramı belirleme hususunda hevânın/nefsânî isteklerin ve taassubun herhangi bir payı bulunmamaktadır.

C. Helâllik ve Haramlık Açısından Yiyecek Çeşitleri

Fakihler, yiyecekleri bitkisel ve hayvansal olmak üzere başlıca iki kısma ayırmışlardır. Araştırmamızın konusu ile bağlantılı olarak bizi ilgilendiren, ikinci kısımdır. Şer'î kaynaklarda bazı hayvanların helâl, bazılarının haram olduğu belirtildiği gibi, bazıları hakkında ise bir şey söylenmemiştir.

²⁸ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, XVII, 179.

²⁹ Abdurrahmân b. Ebîbekr es-Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, "Hemze Harfi", Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut.

³⁰ el-Bakara 2/172.

³¹ en-Nahl 16/116.

Haram olanların bir kısmı, “muharrem liaynihî” (bizzat kendisinden kaynaklanan bir sebepten haram kılınmış) iken, bir kısmı ise “muharremen li sebebin vâridin aleyhi” (başka bir sebepten haram kılınmış)dir.³² Kendisinden kaynaklanan bir sebepten haram kılınan şeylerin bir kısmı hakkında âlimlerin görüş birliği bulunmaktadır. Bunlar, domuzun eti, yağı ve derisi ile akıtılmış kandır.³³ Kendisinden kaynaklanan bir sebepten haram kılınanların diğer kısmı hakkında ise âlimlerin birbirinden farklı görüşleri olmuştur. Bunlar, yırtıcı kuşlar ile saldırgan dört ayaklı hayvanlar, tek tırnaklı hayvanlar, Harem bölgesinde öldürülmesi emredilen hayvanlar, nefislerin tiksindiği ve fitratın çirkin bulduğu hayvanlar olmak üzere dört çeşittir.³⁴ Ölü hayvanların deri, kemik, kıl, tüy, tırnak, toynak ve tersi gibi bazı parçalarının haramlığı konusu da âlimler arasında tartışmalı meselelerdendir.

Başka bir sebepten haram kılınmış ve haram olduğu hususunda âlimlerin görüş birliği ettiği yedi çeşit hayvan eti vardır. Bunlar, kara(da yaşayan hayvanın) lâşesi, boğularak, darbe sonucu veya yüksekten düşerek yahut boynuzlanarak ölmüş ya da yırtıcı hayvan tarafından parçalanmış hayvanların etleri ile şer’î usûlle kesmenin gerekli olduğu hayvanlarda -mecusinin kestiği, kemik ve benzeri şeylerle kesilen hayvanlar gibi- tezkiye şartlarından biri eksik bırakılarak kesilen hayvanların etleridir.³⁵ Harici bir sebepten haram olduğu düşünülen, ancak haramlığı konusunda âlimler arasında görüş farklılığı bulunan şeyler ise cellâle, necaset bulaşmış yiyecek ve deniz ölüsüdür.³⁶

Fakihler, birçok haram şeyin haram kılınış gerekçesi hakkında farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Kimisi bunu, şer’an pis oluşuna bağlarken,³⁷ kimisi de necis oluşuna dayandırmıştır.³⁸ Bu iki gerekçe arasında umûm-husûs ilişkisi bulunmaktadır. Şöyle ki her necis olan şey pis iken, her pis olan şey necis değildir. İşte bu sebeple fabrika/fenni yemlerin içeriklerini ve helâl-haram açısından hükmünü açıklamak gerekmektedir.

³² Muhammed b. Ahmed b. Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, Dâru Mustafa el-Bâbi el-Halebi, Mısır, I, 465. (Bu dipnottan itibaren bazı sayfa numaralarının teknik sebeplerle tersten yazıldığı tespit edilmiş olup, bunlar düzeltilmiştir.)

³³ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 467.

³⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 467.

³⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 465.

³⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 466; Fahrüddin Osman b. Ali ez-Zeylei, *Tebyinü'l-hakâik*, Matba'atü'l-emiriyye, Mısır, VI, 10; Yahyâ b. Şerefeddin en-Nevevi, *el-Mecmû'*, Yayınlayan: Zekeriyâ Ali Yusuf, Kahire, IX, 36.

³⁷ Muhammed Emin b. Âbidin, *Hâşiyetü Raddi'l-Muhtâr alâ Dürri'l-Muhtâr*, Dârü'l-Fikr, Beyrut, I, 185; Ali b. Süleyman el-Merdâvi, *el-İnsâf fi ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf*, Dâru ihyâit-türâsi'l-Arabi, Beyrut, I, 26.

³⁸ Zekeriyâ Ebü Yahyâ el-Ensâri, *Esne'l-metâlib*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Dimaşk, I, 10.

II. Yem Karışımlarının İçeriği ve İstihalenin Yemin Temizliği ve Helâlligine Etkisi

A. Yem Karışımlarının İçeriği

Yem karışımları ifadesi ile kastedilen, et, süt ve yumurtayı besleyen, hayvan yemlerinin kendisinden oluştuğu maddelerdir. Fakihler temiz veya necis oluşuna bakmaksızın ölü hayvanların işlenmiş veya işlenmemiş parçalarından faydalanmayı caiz görmüşlerdir.³⁹ Bundan dolayı hayvan atıklardan elde edilen yem karışımlarının içerik bilgisine ihtiyaç bulunmaktadır. Çünkü yemdeki oran bilgisi, bu yemleri yiyen hayvanların hükmünü belirlemeye yardımcı olacaktır. Konunun uzmanlarından, konuya ilgi gösterenlerden ve konuyla ilgilenen başka uzmanlar ile ziraî kurumlar, üretim (fabrika) tesisleri ve benzeri kuruluşlardan temin edilen bilgilerden, konsantre yemlerin balık, kemik, tüy, ayak, tırnak, bağırsak, kan ve benzeri şeylerin unlarını içerdiğini öğrenmekteyiz. Yine bunların pişirilip, kurutulduğunu ve işlendiğini; böylece tavuk ve benzeri evcil hayvan yemi haline geldiğini görmekteyiz. Bunlar temel amino asit kaynakları sayılmaktadır. Bunlara endüstriyel amino asit, vitaminler, madenî tuzlar, antioksidanlar ve antibiyotiklerin yanı sıra temel asitler bakımından zengin, bir miktar bitkisel protein eklenmektedir.⁴⁰ Hayvan besleme konusunda uzmanlık sahibi olanlar, bu hayvansal unların zarurî olduğunu, içinde bulunduğu yemlerdeki bitkisel protein ve diğer maddelere nispetle %10 oranını aşmadığını ve bunun hayvanların doğal gelişimi için gerekli olan aminoasit dengesini etkilemeyen bir oran olduğunu, ayrıca karma yemdeki bitkisel protein değerini koruduğunu söylemişlerdir.⁴¹ Örneğin Ürdün Tarım Bakanlığı kaynakları, Ürdün'de yıllık 380000 tona ulaşan miktarda tavuk yemi tüketildiğini, bunun 259000 tonunun mısır, 70000 tonunun soya fasulyesi, 15000 tonunun buğday kepeği, 36000 tonunun hayvansal ve bitkisel protein yem konsantreleri olduğunu ifade etmişlerdir. Sonuncu kısım, hayvansal atıklar olan kan, et, kemik ve balık unlarını içermektedir. Bunların içinde kadavra bulunmamaktadır. Çünkü Tarım Bakanlığı bu sayılan unların aksine kadvranın Ürdün'de kullanılmasına izin vermemektedir. Bu atıklar 180 dereceye kadar ulaşan sıcaklıkta yüksek basınç altında pişirilir, sonra

³⁹ Alâüddin Ebübekir b. Mes'üd el-Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, Matba'atü'l-İmâm Kahire, VI, 3004.

⁴⁰ Edib ed-Deifi, Hayvansal Ürünleri Geliştirme Kurumu Müdürü, *Mecelletü'l-isneyn*, Tahkikât.

⁴¹ Şukeyb Abdurrahim, Ürdün Ün. Ziraat Fak. Hayvansal Üretim Bölüm Başk., *Mecelletü'l-isneyn*, Tahkikât.

kurutulur ve öğütülür. Böylece atıklarda hiçbir zararlı mikrobu olumsuz etkisi kalmaz.⁴²

B. İstihalenin Karma Yemin Temizliği ve Helâllğine Etkisi

İstihale (استحالة) kelimesi sözlükte, değişmek, bir halden başka bir hale dönüşmek anlamına gelmektedir. Bu sözcük, (استحالت العين) “Bu şey dönüş-tü” cümlesinde, “bulunduğu halden başka bir hal aldı” anlamında; (حال لونه) “rengi değişti” cümlesinde, “değişti” anlamında;⁴³ “el-muhâlû mine'l-kelâm” (المحال من الكلام) “sözü çevirmek” ifadesinde ise “kendisi ile kastedilen anlamdan başka bir anlama dönülen şey” manasında kullanılmaktadır.⁴⁴ Fıkıh ilminde istihale kavramı, sözlük anlamının dışına çıkmamaktadır. Bazıları istihaleyi, bir şeyin hakikatının değişmesi, niteliksel şeklinin başka bir şekle dönüşmesi olarak tanıtmışlardır.⁴⁵ Şâfiîler, istihaleyi, bir şeyin niteliğinin başka bir nitelikte değişmesi şeklinde tanımlamışlardır.⁴⁶ Hanefîler istihale kavramını, etkisi ile birlikte ele almışlardır. Onlar, istihaleyi necis olan bir şeyi temizlemenin illeti sayarak, temizliğin bir şeyin bizzat kendisinin başka bir şeye dönüşmesi ile gerçekleşeceğini söylemişlerdir.⁴⁷ Bu tanımlardan ve gerekçelendirmelerden yola çıkarak, bir şeyin şeklinin gizlenmesi, nitelik ve içeriğinin başka bir nitelik ve içerik ile değişmesi suretiyle istihalenin gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Bu değişimin yakarak, sirkeye dönüştürerek veya necaseti temiz şeylere karıştırarak gerçekleşmesi, sonucu değiştirmez.

Fakihler necis şeylerin istihale yoluyla temizlenmesinin hükmü hakkında farklı görüşler belirtmişlerdir. Bununla birlikte onlar, aşağıda görüleceği üzere, içkinin istihalesi ile diğer şeylerin istihalesini ayrı ayrı değerlendirmişlerdir. Fıkıh mezhepleri, içkinin sirkeye dönüşerek başka bir şey haline gelmesi durumunda, kural gereğince temiz olacağı hususunda görüş birliğine varmışlardır. Çünkü haramlığı gerektiren özellik değişmiş ve bundan dolayı hüküm de değişmiştir. Diğer necis şeylerde de değişim gerçekleştiğinde bu hükmün geçerli olması gerekir. Nitekim derinin tabaklandığı zaman temiz hale geldiği kabul edilmektedir.⁴⁸ Ancak bazı fakihler,

⁴² Tarım Bakanlığı Hayvan Sağlığı ve Üretimi Müdürlüğünden Mühendis Nebil el-Hâc Dâvud, *Mecelletü'l-isneyn*, Tahkikât.

⁴³ * Metinde dipnot 2 rakamı ile gösterilmiştir.

⁴⁴ Muhammed b. Ebî Bekir er-Râzî, *Muhtârü's-sihâh*, “HvI”, Mektebetü'l-Emeviyye, Beyrut.

⁴⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “HvI”, Dâru sâder, Beyrut.

⁴⁶ Şeyh Huseyn el-Hullî, *Delîlü'l-urveti'l-vüskâ*, Neccef, II, 154.

⁴⁷ Bâcûrî, *Hâşiyetü's-Şeyh İbrahim alâ İbni'l-Kâsım alâ metni Ebî Şücâ'*, Matba'atü Mustafa el-Halebî, I, 110.

⁴⁸ İbn Âbidin, *Matba'atü'l-Usmâniyye*, I, 291; Bkz. *Mevsûatü Cemâlidîdin en-Nâsır el-Fıkhiyye*, VI, 8.

temizleyici olan değişimi, kendi kendine gerçekleşen değişim ile sınırlandırmışlardır. Şâfiîler ile Hanbelîler bu görüşü savunmuşlardır.⁴⁹ Hanefîler ile Mâlikîler ise ister kendiliğinden, ister işlemek suretiyle olsun değişimin gerçekleşmesiyle hükmün değişeceğini söylemişlerdir. Onlar bunu şöyle açıklamışlardır: Araçların çoğu, amacın hükmünü almaktadır. Buradaki amaç ise temizlemektir. Bu durumda temizleme aracına bakılmaz. Şarap, sirkeye dönüştüğünde, hangi şekilde gerçekleşmiş olursa olsun, kesin olarak helâl hale gelir.

Şarap dışındaki şeylerde istihalenin hükmü hakkında fakihlerin farklı görüşleri bulunmaktadır. Bunların en önemlilerinden bir tanesi, Şâfiîler ve meşhur nakle göre Hanbelîler ile Ebû Yusuf'un savunduğu görüştür. Onlara göre necis olan bir şey değişip başka bir şeye dönüşse dahi istihale, temizleyici veya hükümde etkileyici değildir.⁵⁰ Bundan dolayı ister bilinçli ister bilinçsiz olsun, necis bir şeyi temize dönüştürmek amacıyla gerçekleştirilen eylemin hükümsüz olması kaçınılmazdır. Örneğin necaset yakılıp küle dönüşse, domuz tuz gölüne düşüp tuz haline gelse veya yakılan necis bir şeyin dumanı yükselip başkasını etkileyecek hale gelse, necis olmaktan çıkmaz.⁵¹ Bunlarla şarabın istihalesi arasındaki fark, şarabın necasetinin kendisinde bulunan bir nitelikten kaynaklanması ve sirkeye dönüşmek suretiyle bu niteliğin ortadan kalkması, diğerlerinde ise necasetin bizzat şeyin kendisinin olması ve ortadan kalkmamasıdır. Nitekim şarap (üzüm şırası) istihale yoluyla necis hale geldiği gibi, aynı yolla temiz (sirke hal(in)e de gelmektedir. Ancak bu durum, diğer şeylerde söz konusu değildir.

İkinci görüş ise Mâlikîler, Ebu Yusuf hariç Hanefî bilginlerinin çoğunluğu, bir nakle göre İmam Ahmed b. Hanbel, İbn Teymiyye ve Zâhirîlerin tercih ettiği görüştür.⁵² Bunlara göre istihale, necasetin niteliklerini ve aslını değiştirdiği zaman onu temizler ve helâl hale getirir. Çünkü şeriat, bir şeyi necislik ile nitelemeyi, o şeyin aslına bağlamıştır. Bir şeyin aslı o şeyi meydana getiren bazı parçaların ortadan kalması ile ortadan kalktığına

⁴⁹ el-Kemâl b. Hümâm Muhammed Abdi'l-Vâhid, *Fethu'l-kadîr*, Dâru ihyâit-türâsî'l-Arabî, Beyrut, I, 176; İbn Abidin, *Haşiyetü İbn Abidin*, I, 216; Ebû Bekir el-Hasan el-Keşnâvî, *Eshelü'l-medârik*, Matba'atü İsâ el-Bâbi el-Halebi, Mısır, I, 40; Muhammed b. Ahmed el-Mâlikî İbnü'l-Cizzi, *Kavâninü'l-ahkâmîş-şer'iyye ve mesâilü'l-furû'ül-fıkhiyye*, Dârü'l-ilm li'l-melâyin, Beyrut, 43; Muhammed el-Hatîb eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, Matba'atü Mustafa el-Bâbi el-Halebi, Mısır, I, 81; Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed b. Kudâme el-Makdisî, *el-Kâfi*, el-Mektebü'l-İslâmî, Dimaşk, I, 88; İbn Kudâme, *el-Muğni*, Dârü'l-kitâbi'l-Arabî, Beyrut, I, 60; İbnü Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakkî'in*, Mektebetü'l-külliyâti'l-Ezheriyye, Kahire, II, 14.

⁵⁰ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, I, 81; İbn Kudâme, *el-Muğni*, I, 61.

⁵¹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, I, 176; *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 476.

⁵² Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, I, 81; İbn Kudâme, *el-Muğni*, I, 740; Abdurrahman b. Recep el-Hanbelî, *el-Kavâ'idü fi'l-fıkhi'l-İslâmî*, Mektebetü'l-külliyâti'l-Ezheriyye, Kahire, 22-9; İbn Teymiyye, *Mecmû'ül-fetâvâ*, XX, 522; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, I, 176.

göre pisliğin toprak, necis odunun kül haline gelmesinde olduğu gibi bir şeyin tamamının ortadan kalkması ile, o şeyin aslı nasıl ortadan kalkmış olmasın! Buna göre istihalenin, bir şeyin şer'an kendisinden faydalanılabılır bir hale gelmesine vesile olan mubah bir işlem olduğunu kabul etmek gerekmektedir.

İstihale ile temizliğin gerçekleşmeyeceğini söyleyenler, delil olarak şunları ifade etmişlerdir:

1- Ebû Talha (ra), bir miktar şaraba mirasçı olan yetimlerin bundan faydalanmaları hakkında Hz. Peygamber'e sordu. Hz. Peygamber, "Onu dö-kün" dedi. "Sirke yapmayayım mı?" diye tekrar sorduğunda, Hz. Peygamber yine "Hayır" dedi.⁵³ Başka bir rivayete göre ise, kendilerine şarap miras ka-lanların fakir oldukları bildirildiğinde, Hz. Peygamber "Allah, onları kendi fazlından zengin yapar" dedi. Bu yasaklama, şaraptan sirke yapmanın caiz olmadığını göstermektedir. Eğer caiz olsaydı, Hz. Peygamber ona müsaade ederdi. Çünkü bunda, yetimlerin faydası bulunmaktadır. Nitekim onlar, şa-rap haram kılınmadan önce ona mirasçı olmuşlardı, bu sebeple emre karşı gelmiş de sayılmayacaklardı.⁵⁴

2- Enes'den (ra) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber'e şaraptan sirke yapmanın hükmü soruldu. O da "Hayır" dedi.⁵⁵ Bu rivayet, şaraptan sirke yapmanın yasaklandığını göstermektedir. Bu konuda şarap ile diğer şeyler arasında herhangi bir fark bulunmamaktadır.

3- Şaraptan sirke yaparken, fesada düşme ihtimali vardır. Zira bu du-rumda temiz olan şeylerin necis hale gelmesi kaçınılmazdır. Bu da şarabın kendiliğinden sirkeye dönüşmesinin aksine caiz değildir.⁵⁶

İstihalenin caiz ve hükümlerin değişiminde etkili olduğunu söyleyenler ise şunları delil olarak söylemişlerdir:

1- Ümmü Selem'e'den (ra) rivayet edildiğine göre o şöyle dedi: "Bir ko-yunumuz vardı ve öldü. Hz. Peygamber 'Koyununuza ne oldu?' dediğinde onun öldüğünü söyledik. Bunun üzerine 'Onun derisinden faydalanmadı-nız mı?' diye sordu. Biz de 'O ölüdür' ettik. Hz. Peygamber de 'Şarap sirkesi helâl olduğu gibi onun derisi de helâldir' dedi."⁵⁷

⁵³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 60; İbn Kudâme, *el-Kâfi*, I, 88.

⁵⁴ Keşnâvî, *Eshelü'l-medârik*, I, 46-53; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, I, 176; Muhammed b. Ali el-Hanbelî el-Ba'li, *Muhtasarü'l-fetâvâ el-Misriyye*, İdâratü'l-buhûsî'l-ilmîyye ve'l-iftâ, s. 16; İbn Tey-miyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, XXI, 68; Ali b. Ahmed b. Hazm el-Endülüsi, *el-Muhallâ*, Dârü'l-Fikr, Bey-rut, I, 138.

⁵⁵ Ebû Dâvûd, Sünenü Ebi Dâvûd, III, 1573, "Eşribe", Rivayet, sahih senetlerle nakledilmiştir.

⁵⁶ Nevevî, *el-Mecmû*, II, 581.

⁵⁷ Müslim, *es-Sahih*, IV, 82-3, "Eşribe".

2- İstihale; necis bir şeyin renk, tat veya koku özellikleri kaybolarak temizlenmesi gibi bir maslahata vesile olursa, şer'an mubah bir yöntemdir. Çünkü mubah, yapılmasından dolayı övgü, terkinden dolayı ise kınanmayı gerektirmeyen şeydir.

3- Necis şeyleri, sağlıklı yöntemlerle, eti yenen hayvanların yediği temiz şeylere dönüştürme işleminde, varlığı kesin olmayan mefsetet ve varlığı kesin olan maslahat bulunmaktadır. Çünkü insanın giderek artan ihtiyacı, et ve et dışındaki besin maddelerinin de artmasını gerekli kılmaktadır. Biz burada, yeryüzünün sınırlılıkları ile uyum sağlamak amacıyla yaşayan nüfusun azaltılması görüşünü seslendiren ve gerçeği örten teorilere katılmıyoruz. İstihale ile gerçekleştirilecek bu dönüşüm, zarûriyyât grubundan değilse de en azından hâciyât veya tahsiniyâtandır.

4- Zorda kalan kişinin, zarurî maslahatı tehdit altında iken başkasının hakkını ihlâlinin söz konusu olmadığı durumlarda, şer'an yasaklanmış şeyleri tüketmesinin caizliği, İslâm hukukunda üzerinde uzlaşılacak konulardandır. Zaruretler, yasakları mubah hale getirir, bazen de vacip olarak yapılmasını gerektirir. Aç kalan kişinin başka bir şey bulamaması durumunda lâşeden yemesi, vaciptir. Çünkü cana zarar verme haramlığının derecesi, lâşe yeme haramlığından daha büyüktür. Bazen açlık, lâşeyi yeme konusunda mideyi güçlendirebilir.⁵⁸ Maslahat, insana bizzat pis olan bir şeyi yemesini ıztırar halinde (zor durumda) mubah kılıyorsa, necis olan bir maddenin hayvanların faydalandığı temiz bir şeye dönüştürülmesini neden mubah kılmaz!

5- Hanefiler, Şeriat'ın bir şeyin pis veya temiz olma niteliğini, o şeyin aslı, mahiyeti ve bileşimsel özelliğine bağladığını; bir şeyin aslı veya aslının bir kısmı değiştiğinde, o şeyin hükmünün ve kendisinin de değişmesi gerektiğini söylemektedirler. Örneğin tuz; kemik ve etten farklıdır. Et, tuza dönüştüğünde etin değil, tuzun hükmünü alır. Aynı şekilde meyve suyu temizdir, ancak şaraba dönüştüğünde necis olur. Şarap sonra sirkeye dönüştüğünde ise temiz hale gelir.⁵⁹ Hayvan tersi ve dışkı, yanıp kül olduğunda temizlenmiş olur. Bu örneklerden, vasfın değişmesinin, istihalede illet olduğu hususu açıkça ortaya çıkmaktadır. Bir şeyin özelliği değiştiğinde, hükmü de değişir. Çünkü illetin varlığı ve yokluğu illeti taşıyan şeye bağlıdır. Hanefiler bu kurala uygun olarak, necis zeytinyağından yapılmış sabunun temiz olduğuna hükmetmişlerdir. Aynı şekilde su ve toprak karı-

⁵⁸ (Kâsânî), *Bedâiu's-sanâi'*, VI, 2937.

⁵⁹ Ali b. Ömer ed-Dârekutnî, *es-Sünen*, Dârü'l-mehâsin, IV, 266.

şımından oluşan ve bunlardan biri necis olup, oran itibarıyla az olması durumunda bunlardan oluşan çamurun helâl olduğunu söylemişlerdir. Böyle bir yerde namaz kılmak sahihtir ve buranın üzerine serilip de ıslanan elbise de necis değildir.⁶⁰

Mâlikiler, (kullanmaya ve tüketmeye) elverişli hale dönüşen şeyin temiz, bozulan şeyin ise necis olduğunu söylemektedirler.^{61 62} Örneğin kusmuk –ki o midede durduktan sonra dışarı çıkan yemektir- değişmişse, necistir. Kusmuğun necis olmasının sebebi, bozulması yani ekşimesidir. Kusmuk değişmemişse, temizdir.⁶³ İstihale yoluyla temiz olan şeylerden biri de pis şeylerin külüdür. Aynı şekilde hayvan tersi, tezek ve necaset bulaşmış odun, ateş ile temiz hale gelir. Yine, pis şeyin dumanı da temizdir.⁶⁴

İbn Hazm, bu konuda şunları söylemektedir: Necis veya haram olan bir şeyin sıfatları değiştiğinde, üzerine hüküm bina edilen ismi de ortadan kalker; o şey, helâl ve temiz bir şey için kullanılan ismi almaya başlar. Bu şey artık necis ve haram olmayıp, öncekinden farklı bir hükmü olan, başka bir şeye dönüşmüştür. Aynı şekilde helâl ve temiz olan bir şeyin nitelikleri değiştiğinde, kendisine bu hükmün verilmesine sebep olan isim de ortadan kalker ve o, haram veya necis hükmünün verildiği başka bir isim alır. Bu durumda o şey, helâl ve temiz olan şey olmaktan çıkmış, başka bir hükmü olan farklı bir şey haline gelmiştir. Örneğin meyve suyu şaraba, şarap meyve suyuna dönüşür. Tavuğun yediği domuz eti, helâl olan tavuk etine dönüşür. Aynı şekilde su idrara, yemek dışkıya; idrar ve dışkı ise toprağa karışıp temiz ürün haline gelir.⁶⁵

İbn Teymiyye şöyle söyleyerek istihalenin necis şeyleri temizlediği yönündeki görüşü desteklemiştir: Haram kılıcı nasslar ne lâfız itibarıyla ne de mana itibarıyla bu şeylere değinmiştir. Dolayısıyla bunlar, haram değildir ve haram sayılması için herhangi bir yol bulunmamaktadır. Bilakis bunlar temiz şeyler olduğu için, helâllik bildiren nassların kapsamına girmektedir. Aynı şekilde bunlar, helâllik konusunda bilginlerin görüş birliğine vardığı şeyler sınıfındandır. Nass ve kıyas bunların helâl olmasını gerektirmektedir. Kan, lâşe ve domuz eti ile şarap gibi ikinci bir şeye dönüşen

⁶⁰ Muhammed Ebû Zehra, *Usûlü'l-fıkh*, Dârü'l-fikri'l-Arabî, Kahire, 299.

⁶¹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, I, 176.

⁶² Metinde 60. dipnot iki defa verilmiştir.

⁶³ *Mevsûatü Cemâlidîn en-Nâsır el-Fıkhıyye*, VI, 9; Hâşiyetü'd-Desûki alaş-Şerhi'l-Kebîr, Matba'atü İsâ el-Halebî, I, 50'den naklen.

⁶⁴ Ahmed b. Muhammed es-Sâvi el-Mâlikî, *Beleğatü's-sâlik alâ Hâmişîş-Şerhi's-Sağîr*, Matba'atü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır, I, 18-22.

⁶⁵ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, I, 138.

bütün necis şeylerin istihalesi bu şekildedir. Kan, temiz şeylerin dönüşümü yoluyla oluşmaktadır. Aynı şekilde dışkı, idrar ve necis hayvan (lâşe) de temiz olarak yaratılmış maddeden dönüşmektedir. Ayrıca, Allah, içinde iğrençlik niteliği bulunduğu habâisi (iğrenç ve pis şeyleri) haram kılmıştır. Nitekim içinde temiz ve hoş olma niteliği bulunduğu tayıbatı (temiz ve hoş şeyleri) helâl kılmıştır. Kendisinde dönüşümün gerçekleştiği şeylerde ise iğrenç ve pis olma niteliği değil de temiz ve hoş olma niteliği bulunmaktadır.⁶⁶ İbn Kayyim da şöyle söyleyerek, bir şeyin kendisinden ayrılmaz olan özelliğinin değişmesi ile ilgili prensibe dayanarak, bu hususta cumhura katılmıştır: Bu temel prensibe göre şarabın istihale yoluyla temiz hale gelmesi, kıyasa uygundur. Çünkü şarap, taşıdığı habislik vasfından dolayı necistir. Mûcib (hükmü gerektiren özellik) ortadan kalkınca, müceb (o özelliğın gerektirdiği hüküm) de kalkar. Bu kural, Şeriat'ın kaynaklarında bulunan temel bir ilkedir. Bunun da ötesinde bu kural, mükâfat ve cezanın temel dayanağıdır. Buna göre doğru kıyas, değişime uğraması durumunda diğer necis şeylere de bunu işletmektir. Yüce Allah, sütün kan ve hayvan tersi arasından çıktığını bildirmiştir. Müslümanlar da cellâle bir hayvanın, pislik yedikten sonra temiz şeylerle beslemek üzere bağlandığında eti ve sütünün helâl hale geleceği hususunda görüş birliğine varmışlardır. Aynı şekilde tahıl ve meyve ağacı necis suyla sulandıktan sonra temiz suyla sulanınca, pis vasfın değişip temiz niteliğe dönüşmesi sebebiyle, helâl hale gelir. Bunun tersi olarak, suyun idrara, yemeğin pislige dönüşmesi gibi temiz olan bir şey, pis bir şeye dönüşünce necis olur. İstihale, temiz bir şeyin necis bir hale gelmesinde etkili olurken, neden pis şeyin temiz hale gelmesinde etkili olmasın!⁶⁷

Yüce Allah temiz, hoş ve faydalı şeyi, pis ve iğrenç şeyden, pis ve iğrenç şeyi de temiz, hoş ve faydalı şeyden yaratmaktadır. Dolayısıyla şeyin aslına değil de temel vasfına bakmak gerekir. İsmi ve niteliği ortadan kalkan pis bir şeyin hükmünün devam etmesi mümkün değildir. Hüküm, isme tabidir. Nitelik de bulunma ve bulunmama açısından isme bağlıdır. Lâşeyi, kanı, domuz etini ve şarabı haram kılan nasslar; lâfız, mana veya kıyas işlemi itibarıyla ekin, meyve, kül, tuz, toprak ve sirkeyi içermemektedir.

Şarabın istihalesini diğer şeylerden farklı değerlendirenler, şarabın istihale yolu ile necis hale geldiğini ve yine istihale yolu ile temiz olduğunu söylemişlerdir. Böyle diyenlere kan, idrar ve dışkının da başkalaşım yoluyla

⁶⁶ İbn Teymiyye, *Mecmû'ul-fetâvâ*, XXI, 71; XX, 522.

⁶⁷ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakki'in*, II, 14.

necis hale geldiği gibi bunların istihale yöntemiyle temiz de olacağı söylenir. Böylece kıyasın nasslara uygun olduğu ve kıyasa muhalefetin ise nasslara aykırı görüşlerde olduğu ortaya çıkmıştır.⁶⁸

İstihale konusunda özetle şunları söylemek mümkündür: Fukahanın, istihale yoluyla temiz olduğu hususunda görüş birliğine vardığı tek bir şey vardır ki o da sirkeye dönüşen şaraptır. Görüşlerin bu şekilde oluşması, bu konudaki sahih nassın varlığına dayanmaktadır. Şu kadar var ki fakihler, şarabın kendiliğinden sirkeye dönüşmesi veya dışardan bir müdahaleyle bu dönüşümün gerçekleşmesi şartı hususunda farklı düşünmüşlerdir. Aynı şekilde yanma, temiz maddelerle karışma veya niteliğin değişmesi yoluyla istihaleye uğrayan ve hükmü hakkında âlimlerin farklı görüşler ortaya koyduğu maddeler de vardır. Lâşe kemiklerinin yanarak kül veya toz/duman haline gelmesi ve dışkının yanarak kül haline gelmesi, bunun örneklerindedir. Şâfiî ve Hanbelîler bunların dönüşümden önceki hallerinde olduğu gibi necislik durumlarının devam ettiğini söylemişlerdir. Hanefî ve Mâlikîler ile onlarla aynı kanaatte olan Zâhirîler, İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye ise özelliklerinin değişmesini dikkate alarak bunların hükmünün de değiştiğini söylemişlerdir. Bu, akla ve bedene zararı olmadıkça, bunları gıda veya tedavi amaçlı olarak yemeye engel olunamayacağı anlamını taşımaktadır. Çünkü zararı kesin olarak tespit edilen şeyin haramlığı da kesinleşmiştir. Bu, makâsîd-ı şerîa ile örtüştüğü için kulların maslahatlarını gerektiren şeylerde tercihe şayan görülmektedir.

Sonuncu görüş sahiplerinin vardığı kanaatten şu sonuçlar çıkmaktadır:

- 1- Lâşe veya başka necis bir şey, yakılıp kül haline gelince temiz olur.
- 2- Dışkı veya hayvan tersi yakılıp, kül yahut toprak haline gelince üzerinde namaz kılınabilecek şekilde temiz olur.
- 3- Lâşe tuzlu bir yere düşüp, tuza dönüşürse temiz hale gelir. Necasetin kendisi ortadan kalktığından, lâşe, içine düştüğü tuzun hükmünü alır.
- 4- Hayvanların kemiği, tüyü, tırnağı, boynuzu, toynağı ve kılı; küle, una veya benzeri bir şeye dönüştüğünde temiz hale gelir. Bedene veya akla zarar verdiği tespit edilmediği müddetçe bunları yem, ilaç ve benzeri şeylere katmak caizdir.
- 5- Şarabın sirkeye, kan ve dışkının süte, hayvan tersinin ağaçta meyveye dönüşmesinde olduğu gibi pis olan bir şey, temiz olan bir şeye dönüştüğünde temiz hale gelir. Çünkü yüce Allah'ın hükümleri, kendisi ile bize hi-

⁶⁸ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakkî'in*, II, 14.

tap ettiği isimlere uygun düşmektedir. İsim düştüğünde, buna bağlı olarak hükmü de düşer. Bu durumda yeni ismin yeni bir hükmü olur. Örneğin şarabın az miktarda bazı ilâçların yapımına ve medikal anesteziye katılmasıyla ismi, özelliği ve temel nitelikleri ortadan kalkmaktadır.

III. Çiftlik Tavukları ve Diğer Hayvanlarının Etinden Yemenin Hükmü

Yukarıda yiyecekleri helâl ve haram kılma yetkisi hakkında fikhî perspektiften yapılan açıklamaya ve necis şeylerin işlenerek yem karışımları ile birlikte eti yenen hayvanlara verilmesi gibi birçok alanda bunlardan faydalanma imkânının bulunmasına dayanarak şunu ifade etmek mümkündür: Araştırmanın sonucu, çeşitli karma yemlerle beslenen çiftlik tavukları ve diğer hayvanların etlerinin temiz olduğu yönündeki görüşe götürmektedir. Bu çıkarıma, aşağıda olduğu gibi akli ve nakli deliller getirmek mümkündür.

Nakli delillerden bazıları şunlardır:

1- Buhârî (ra), “Bâbu Lahmi'd-Deccâc” adını verdiği bölümde, Ebû Musa el-Eş'ârî'nin “Allah Resulü'nü tavuk yerken gördüm” şeklindeki sözünü nakletmiştir.⁶⁹ Bu rivayetin görüşümüze delil oluş şekli şöyledir: Hz. Peygamber, sadece temiz şeyleri yer ve mekruh olan yiyeceğe yaklaşmazdı. O, içinde soğan bulunduğundan ve soğanın kokusu da kendisinin (sav) Cebraîl (as) ile görüşmesine uygun olmadığından Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin yemeğini yemekten uzak durmuştur. Aynı şekilde o (sav), keleri yememiş ve ondan hoşlanmamıştır; Halid b. Velid ise onun yanında keleri yemiştir. Bütün bunlar, onun haram veya mekruh şeyleri yemediğini göstermektedir. Dolayısıyla, onun (sav) tavuğu yemiş olması, onu yemenin mubah olduğunu, haram veya mekruh olmadığını göstermektedir.

2- Eyyûb b. Ebî Temîme'nin naklettiğine göre Kasım b. Zehdem şöyle demiştir: “Ebû Musa el-Eş'ârî'nin yanındaydık. Bizimle Cerm'den olan şu kabile arasında kardeşlik akdi vardı. İçinde tavuk eti bulunan bir yemek getirildi. Topluluk içinde kızıl suratlı bir adam da oturmaktaydı ve bu adam sofrasına yaklaşmamıştı. Ebû Mûsâ ona, ‘Yemeğe yaklaş! Ben Rasûlullah'ı (sav) ondan yerken gördüm’ dedi.”⁷⁰ Zehdem'in rivayetinde ise şöyle geçmektedir: “Ebû Musâ'yı tavuk yerken gördüm, beni çağırdı. Ona, ‘Tavuğu

⁶⁹ Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî bi şerhi Fethi'l-Bârî*, Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, IX, 531.

⁷⁰ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, IX, 135.

pislik yerken gördüm, dedim. O ise bana, ‘Yaklaş ve ye!’ dedi.”⁷¹ Bu dönemde tavukların necaset yedikleri ve onunla yaşadıkları bilinmektedir. Sayılan bu gerekçelerden dolayı, el-Mecmû’ adlı eserin müellifi, fakihlerin tavuğun helâl olduğu hususunda kayda değer aykırı bir şey söylemediklerini ifade etmiştir.⁷²

3- Bir hükmün varlığını sürdürmesi ile ilgili “Yararlı şeylerde asıl olan mubahlıktır, zararlı şeylerde ise asıl olan haramlıktır.” şeklindeki şer’î kural da bu görüşün delillerindedir.⁷³ Bu, bir hükmün değiştiğine dair bir delil sabit olmadığı müddetçe, önceki varlığını koruduğu yahut değiştiğine dair bir delil bulunmadıkça geçmişte sabit olmuş bir hükmün hala varlığını sürdürdüğü anlamına gelmektedir. Bir müctehide hayvan, yiyecek veya içeceğin hükmü sorulduğunda o da onun hükmü ile ilgili şer’î bir delil bulamazsa o şeyin mubah olduğuna hükmeder. Çünkü aksine delil bulunmadıkça, mubahlık asıldır.⁷⁴ Tavuğun mubah olduğuna dair nass bulunmasa dahi aslı ibâha ilkesi gereğince tavuk mubahtır. Tavuğun mubahlığı şer’î delillerle sabit iken tavuk nasıl mubah olmasın! Zira ehl-i sünnete göre eşyanın hükmü ancak şer’î nassla sabit olur. Yüce Allah’ın “Bana vahyolunanlar içinde, yiyen birisi için (şunların dışında) haram kılınmış bir şey bulmuyorum...”⁷⁵ şeklindeki sözü gereğince Şeriat, helâl ve haram kılmada temel mercidir. Bu durum, peygamber gönderildikten sonra hüküm koymada vahyin karar sahibi olduğunu; aklın eşyayı güzel veya çirkin olarak değerlendirmesiyle hüküm koyma yetkisine sahip olmadığını bildirmektedir.⁷⁶

Bizim esas aldığımız bu kuralın (ibâhâ-i asliyenin) birçok dayanağı bulunmaktadır. Onlardan bir tanesi, yüce Allah’ın “Yeryüzündeki her şeyi sizin için yarattı” anlamındaki sözüdür.⁷⁷ Bu ayetin delil oluş yönü, buradaki “mâ” (ما)nın her şeyi kapsaması ve “leküm” (لكم) kelimesindeki “lâm” (ل) harfinin ise sadece faydalanılacak şeyleri ifade etmesidir. Buna göre ayet, yasaklandığına dair bir delil getirilemeyen her şeyden yararlanmanın mubah olduğunu göstermektedir. Çünkü ayetteki mubahlığa delâletin asıl

⁷¹ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, IX, 135.

⁷² Nevevî, *el-Mecmû'*, IX, 21; Muhammed b. Abdîrrahmân ed-Dımaşkî, *Rahmetü'l-ümmeti fi ihtilâfi'l-eimme*, Müessesetü'r-risâle, Amman, s. 251.

⁷³ Cemalüddîn el-Esnevî, *Şerhu'l-Esnevî ala'l-Beydâvî*, Matba'atü Muhammed Ali Subayh, Mısır, III, 126.

⁷⁴ Abdulvehhâb Hallâf, *İlmü usûli'l-fikh*, s. 90.

⁷⁵ el-En'âm 6/145.

⁷⁶ Muhammed Hasan Hîtü, *el-Vecîz fi usûli't-teşrîi'l-İslâmî*, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, s. 144.

⁷⁷ el-Bakara 2/29.

dayanağı, “lâm” (ل) harfidir.⁷⁸ Bu mubahlık, şükran duygusunu hissettirmektedir. Minnettarlık ise sadece faydalı şeylere karşı oluşur.

Yüce Allah'ın “De ki: ‘Allah'ın kulları için çıkardığı ziyneti ve temiz rızıkları kim haram kılmıştır?’”⁷⁹ sözü de yararlı şeylerin mubah olduğunu ifade eden kuralın bir dayanağıdır. Bu ayetin delil oluş yönü, ayetteki soru cümlesinin gerçek değil de olumsuzlama anlamını taşımasıdır. Ayet, bu şekilde ziynetin ve temiz rızıkların haram kılınmasını reddetmektedir. Bu da ziynet ve temiz şeylerin mubah olduğu anlamına gelmektedir ki arzu edilen de budur.⁸⁰ Aynı şekilde “De ki: ‘Bana vahyolunan Kur'an'da bir kimsenin yiyecekleri arasında leş, akıtılmış kan, domuz eti –ki o şüphesiz necistir- ya da Allah'tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka, haram kılınmış bir şey bulamıyorum.’”⁸¹ ayeti de eşyada asıl olanın mubahlık olduğuna dair bir delildir. Bu ayetin delil oluş şekli şöyledir: Yüce Allah bu ayette “Ey Muhammed, kendi kendilerine bazı şeyleri haram kılanlara, yiyeceklerde bu dört sınıf dışında haram bir şey bulamıyorum, de!” buyurmaktadır. Şu halde boğularak veya yere düşerek ölmüş olanlar gibi haram olduğu hakkında delil bulunanlar ve burada sayılanlar dışındaki yiyecekler helâldir. Buna göre tavuk, ayette haram olduğu belirtilen dört sınıfın dışındaki helâl kısma girmektedir.

Çiftlik tavukları ve diğer hayvanlarının helâl olduğuna dair akli delillerden bazıları şunlardır:

1- (Küçük ve büyükbaş) hayvanlar ile tavuklara verilen karma yemdeki necis bileşenlerin oranı, %10'ü geçmemektedir. Bu ise düşük bir oran olup, mutlak çoğunluğun hükmünü almamaktadır. Yukarıda ismi geçen araştırmalar, Ürdün'de kümes hayvanları çiftliklerinin yıllık olarak tükettiği ve içinde mısır, bakla ve kepek gibi maddelerin de bulunduğu 380000 ton yemde kan, kemik ve tırnak unları gibi proteinli yemlerin 36000 ton kadar olduğunu açıklamıştır.

2- Kan, kemik ve tırnak parçalarını içeren ve proteinli bileşen oranı %10'unu geçmeyen yemler, öğütülüp, zararlı bileşenlerin izi kalmayınca kadar, sıcaklığı yüz seksen dereceye ulaşan yüksek ısıda pişirilerek işletilir. Sonra kurutulur ve gelişmiş bilimsel araçlarla tekrar işletilir. Bu gelişmiş, bilimsel işlemler, necis maddeleri temiz yemlere dönüştürmektedir. Bura-

⁷⁸ Esnevî, *Şerhu'l-Esnevî ala'l-Beydâvî*, III, 126.

⁷⁹ el-A'râf 7/32.

⁸⁰ Züheyr Ebû'n-Nûr, *Usûlü'l-fıkh*, Dârü't-telif, Mısır, IV, 176.

⁸¹ el-En'âm 6/145.

da istihale, necis olan şeyin ismini, niteliğini ve mahiyetini değiştirip yeni bir isim almasını ve yeni terkip oluşmasını sağlamaktadır. Bütün bunları ise eski hükmün yeni bir hükümle değişmesi takip etmektedir. Bu ise yukarıda değinildiği gibi mezheplerinin delillerini tercih eden birçok fakihe göre necis şeylerin temiz şeylere dönüşümünde etkili olan istihaledir. Hayvan tersini necisliğinden dolayı haram kılan deliller, onunla beslenen meyvelerin haram olmasını gerektirmemektedir. Lâşeyi haram kılan nasslar, tuzun içine düşüp tuza dönüşen lâşenin haram olmasını gerektirmemektedir. Eşek sütünü haram kılan nasslar, ne lâfzen ne manen ne de kıyasen eşek sütünü emen kuzuyu kapsamaktadır.

3- Çiftlik tavukları ve diğer hayvanlarının mubahlığı, sırtlan etinin mubahlığı ile karşılaştırılabilir. Sırtlan çoğunlukla avladığı hayvanları veya bulunduğu lâşeleri yiyerek yaşamaktadır. Bununla birlikte Şâfiî, Hanbelî ve diğerlerine göre onun eti yenebilir.⁸² Onlar bu görüşe varırken Hz. Peygamber'in "Sırtlan bir av hayvanıdır, onu avlayan ihramlıya bir koç kurban etmesi ceza olarak konmuştur."⁸³ hadisi ile İmam Şâfiî'den nakledilen "İnsanlar onu yer ve Safa ile Merve arasında satarlardı."⁸⁴ sözüne dayanmışlardır.

4- Çiftlik tavuğunun mubahlığı, cellâle olan hayvanların etinin mubahlığına kıyas edilebilir. Cellâle olan hayvanlar, aslında mubah hayvanlardır. Ancak bunlar çoğunlukla insan ve diğer canlıların atıkları olan dışkıları yer. Bazı Hanbelîler ile haram hükmünü vererek onlar gibi düşünen diğer fakihlerden farklı olarak, bu hayvanlar hakkında söylenebilecek en ağır hüküm, mekruhluktur. Çiftlik tavukları ve diğer hayvanların hükmü konusunda, cellâle olan hayvan (kıyasın bir rüknü olan) asl olarak sayıldığına göre cellâle kelimesinin sözlük ve terim anlamı, fakihlerin cellâlenin hükmü hakkındaki görüş ve delilleri ile ihtilaf sebeplerini açıklamak üzere cellâleyi ayrıntıları ile ele almak uygun olacaktır.

A. Cellâle

Cellâle kelimesi sözlükte, şeddeli olarak "fe'âle" (فَعَالَة) kalıbında olup, hayvan tersi ve benzeri atıklar –ki bunlar necistir- anlamına gelen "culle" (الجملة) sözcüğüne nispet edilmiştir. Cellâle kelimesi, hayvan tersini yiyen sığır, koyun veya tavuğa verilen bir isimdir.⁸⁵ Bununla ilgili olarak "Hayvan, tersi yedi ve onu yaptı. Bu sebeple o, "câlle" (جَالَة) pislik yapan ve "cellâle"

⁸² Nevevî, *el-Mecmû'*, IX, 10; İbn Kudâme, *el-Muğni*, XI, 81; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 398.

⁸³ İbn Mâce, *es-Sünen*, II, 1031; Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, II, 319.

⁸⁴ Nevevî, *el-Mecmû'*, IX, 9.

⁸⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XI, 119; Râzî, *Muhtârü's-sihâh*, "Cim Harfî".

(جلالة) yani pislik yiyendir.” denir.⁸⁶ Hanefî mezhebine göre cellâle terim olarak, sadece lâşe ile beslenen ve bu yüzden eti değişip, pis kokan hayvan⁸⁷ veya yediğinin çoğu necis şeyler olan hayvana verilen bir isimdir.⁸⁸ Mâlikî mezhebine göre cellâle, pislik yiyen hayvandır.⁸⁹ Bazı Mâlikî bilginler ise sadece, lâşe yiyen kursaklı kuşlara cellâle ismini vermişlerdir.⁹⁰ Şâfilere göre dışkıyı ve deve, sığır, koyun ile tavuğun pislğini yiyen her hayvan cellâledir. Bu mezhepte, hayvanın yediğinin çoğu pislik ise cellâle olduğu, çoğu temiz ise cellâle olmadığı yönünde bir görüş de bulunmaktadır.⁹¹ Başka bir kısım Şâfî bilginler ise miktarına bakmaksızın, dışkı yiyen hayvanların cellâle olduğunu söylemişlerdir.⁹² Bunlar köpeğin sütünü emen kuzuyu da cellâle saymışlardır. Ancak bu konuda iki görüş bulunmaktadır. Bunların en doğru olanı, böyle bir kuzunun etini yemenin helâl olduğu yönündeki görüştür.⁹³ Hanbelîlere göre cellâle, yemi necis şeylerden oluşan⁹⁴ veya dışkı yiyen⁹⁵ hayvandır.

Yukarda verilen tariflerden, tanımlamaların aynı anlam etrafında döndüğünü görmekteyiz. O da cellâlenin, pislik ile beslenen ve eti yenen hayvan olduğudur. Şu kadar var ki Hanefî ile Hanbelîler, mutlak olarak necaseti yiyen hayvanlara değil de yediğinin çoğu pislik olan hayvanlara cellâle demişlerdir.

Cellâlenin şer’î hükmü: Fakihlerin cellâlenin şer’î hükmü hakkındaki görüşleri farklılık arz etmektedir. Hanefîler ile Şâfililerden Nevevî ve bir görüşe göre Hanbelîler, çeşidi ne olursa olsun cellâleyi yemenin mekruh olduğu görüşüne varmışlardır.⁹⁶ Mâlikîler deve, sığır, koyun ve tavuk ayırımı yapmaksızın cellâlenin mubah olduğunu söylemişlerdir.⁹⁷ Kendilerinden nakledilen iki görüşten doğru olanına göre Hanbelîler, bazı Şâfililer ve İbn Hazm, cellâlenin haram olduğu şeklindeki görüşü tercih etmişlerdir. Şu

⁸⁶ Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, Matba’atü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır, VIII, 128.

⁸⁷ Ebû Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût fi'l-fikhi'l-Hanefî*, XI, 255.

⁸⁸ Kâsânî, *Bedâiu’s-sanâi’*, VI, 2763.

⁸⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 466.

⁹⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hıraşî, *Şerhu Hıraşî alâ metni Halil*, Dâru Sâder, Beyrut, III, 26; Keşnâvî, *Eshelü'l-medârik*, II, 58.

⁹¹ Nevevî, *el-Mecmû’*, IX, 26.

⁹² Muhammed el-Huseynî el-Hisnî, *Kifâyetü'l-ihtiyâr fi halli gâyeti'l-ihtisâr*, Matba’atü dâri’l-hayr, s. 626.

⁹³ Nevevî, *el-Mecmû’*, IX, 27.

⁹⁴ İbn Kudâme, *el-Kâfî*, I, 490.

⁹⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XI, 71.

⁹⁶ Zeylâi, *Tebyînü'l-hakâik*, VI, 10; Kâsânî, *Bedâiu’s-sanâi’*, VI, 2763; Muhammed b. Ahmed b. Hamza b. Şihâbiddîn er-Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Dımaşk, II, 158; Nevevî, *el-Mecmû’*, IX, 28; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XI, 72.

⁹⁷ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 466; Sahnûn b. Said et-Tennûhî, *el-Müdevenetü'l-kübrâ*, Dârü'l-fikr, Beyrut, I, 427; Ahmed b. Muhammed ed-Derdîr, *eş-Şerhu’s-sağîr*, Dârü'l-ma’rife, Kahire, I, 323.

kadar var ki, İbn Hazm, dışkı yemiş olsa bile tavuğu bu hükmün dışında tutmuştur.⁹⁸

B. Cellâlenin Hükmü Hakkındaki Görüş Ayrılığının Sebebi

İbn Rüşd, kıyasın rivayetle çelişmesi sebebiyle fakihlerin cellâlenin hükmü konusunda ihtilâf ettiklerini söylemiştir.⁹⁹ Cellâle ile ilgili rivayetlerden bir tanesi, İbn Abbas'ın (ra) naklettiği şu hadistir: "Rasûlüllâh (sav) cellâle sütünü içmekten menetti".¹⁰⁰ İbn Abbas'tan yapılan başka bir rivayette ise Hz. Peygamber'in cellâleye binmekten menettiği ifade edilmektedir.¹⁰¹ İbn Ömer'in "Hz. Peygamber, cellâleyi yemeyi ve onun sütünü içmeyi yasakladı" şeklindeki ifadesi de bu konudaki naslardandır.¹⁰² İbn Ömer'den nakledilen başka bir rivayette ise Rasûlüllâh'ın (sav) cellâle olan deveye binmekten ve onun sütünü içmekten menettiği ifade edilmektedir.¹⁰³ Bu konudaki bir başka rivayet de Amr b. Şuayb'in, babası vasıtasıyla dedesinden naklettiği şu hadistir: "Rasûlüllâh (sav) ehlî eşeğin etini yemekten, cellâleye binmekten ve onun etini yemekten sakındırdı."¹⁰⁴ Bu rivayetlerle çelişen kıyas ise hayvanın karnına giren şeyin o hayvanın etine dönüşmesidir. Rivayetlerdeki haram hükmünü gerektiren sakındırmanın zahirini esas alan Hanbelîler ile bu konuda onlara uyan diğer âlimler, cellâle olan hayvanların etlerinin haram olduğunu söylemişlerdir. Pis bir şeyin yakıldıktan sonra külü(nün necis olması) gibi necasetten meydana gelen etin de necis olduğunu söyleyerek bu görüşlerini delillendirmişlerdir.¹⁰⁵ Hanefîler ile Şâfiîler gibi rivayetlerdeki yasaklamayı tenzihen mekruh olarak yorumlayanlar, (cellâlenin etini yemenin) mekruh olduğunu söylemişlerdir. Şâfiîler bu görüşü şu şekilde gerekçelendirmişlerdir: Hayvanların yedikleri temiz şeyler, kursaklarına ulaştınca necis hale gelir. Buna göre besini (tüketildikten sonra), her halükarda necasete dönüşür. Bu durum, etinin, sütünün ve yumurtasının mubahlığını etkilemez. Çünkü hayvanın yediği necaset, sin-

⁹⁸ İbn Kudâme, *el-Muğni*, XI, 72; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 410; Hisni, *Kifâyetü'l-ahyâr*, I, 626.

⁹⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 466.

¹⁰⁰ İbn Mâce hariç, Kütüb-i Sitte müelliflerinin tamamı bu hadisi nakletmiştir. Tirmizî bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir. Aynı şekilde Ahmed b. Hanbel, İbn Hanbel, Hâkim ve Beyhekî de bu rivayeti eserlerine almışlardır. İbn Dakikî'l-İd de bu rivayetin sahih olduğunu kabul etmiştir. Onun naklettiği rivayette "cellâleyi yemeyi ve sütünü içmeyi yasakladı" ifadesi bulunmaktadır. (Şevkânî), *Neylü'l-evtâr*, VIII, 128.

¹⁰¹ Ebû Dâvûd, (*es-Sünen*), III, 351.

¹⁰² Bu hadis, Nesâî hariç, Kütüb-i Sitte'nin diğer müellifleri tarafından rivayet edilmiştir. Tirmizî onu "hasen" olarak nitelemiştir. (Şevkânî), *Neylü'l-evtâr*, VIII, 128.

¹⁰³ Ebû Dâvûd, (*es-Sünen*), III, 351.

¹⁰⁴ Bu hadisi, Ebû Dâvûd, Ahmed b. Hanbel, Nesâî, Hâkim, Dârekutnî, Beyhekî rivayet etmişlerdir. (Şevkânî), *Neylü'l-evtâr*, VIII, 128.

¹⁰⁵ İbn Kudâme, *el-Muğni*, VIII, 593.

dirim kanallarından aşağı iner ve etine karışmaz, ancak kokusu etine siner. Bu ise etinin haram olmasını gerektirmez.¹⁰⁶ Hanefiler, hayvanın kokuşup, etinin bozulduğunu, insanlar da bu kokuşmuşluktan dolayı rahatsız olmasınlar diye onu kullanmaya engel olduğunu söyleyerek bu görüşlerini delillendirmişlerdir.¹⁰⁷ Mâlikîler ve onlar gibi düşünen diğer bilginler ise kıyası esas alarak ete dönüşen yemlerin hükmünü, ete dönüşen kanın hükmü gibi kabul etmişlerdir. Bir hayvanın karnına giren her şey, o hayvanın eti ve diğer parçalarına dönüşür. Bu şey toprağa dönüştüğünde nasıl ki helâl hale gelmektedir, ete dönüştüğünde de helâl olmaktadır.¹⁰⁸ Çünkü yiyeceklerde asıl olan, mubahlıktır.

C. Cellâle Yeme Yasağının İleti

Hanefiler ile Hanbelîler hadis-i şerifteki yasağın illetinin, neces (pis olma durumu) olduğunu söylemişlerdir. Hayvanın yediğinin çoğu, pis şeyler ise eti bozulur ve kokar. Bu şekilde insanlara kokusuyla rahatsızlık vereceğinden, hacda ona binmek veya ondan bir şekilde faydalanmak mekruhtur. Ancak sokak tavuğu böyle değildir. Onun eti kokmadığı için ondan faydalanmak mekruh değildir. Tavuğun diğer hayvanlardan farklı değerlendirilmesinin diğer bir gerekçesi de onların necasetle birlikte tahıl ve benzeri şeyleri yemesi ve yediği şeylerin çoğunluğunu pis şeylerin oluşturmamasıdır.¹⁰⁹ Bir görüşe göre Şâfiîler bu konuda Hanefiler ile aynı kanaate varmışlardır. Aynı şekilde (Şâfiîlerin, yenilen necis şeylerdeki) çokluğun kural olmadığı(nı), aksine hayvanın (cellâle sayılması için) sadece dışkı ve pislik yemiş olması gerektiği(ni ileri sürdükleri) de söylenmiştir. Bununla birlikte Şâfiî mezhebinde tercih edilen görüşe göre bir hayvanın cellâle sayılması için etinin değişmesi ve kokuşmasına itibar edilir.¹¹⁰ Çünkü dışkının kokusu hayvanın terinde bulunmaktadır; zira eti dışkı ile beslenip, onu kendisine dönüştürmektedir. Bu sebeple Şâfiîlerde cellâle ile ilgili sakındırma tenzihen mekruh olarak kabul edilir. Onlara göre cellâlenin eti, sütü ve yumurtası haram değildir. Örneğin bir oğlak köpeğin sütünü içip onunla büyüye, doğru olan görüşe göre cellâle hükmünü alır ve onun etini yemek helâldir.¹¹¹ Çünkü (içtiği bu süttten kaynaklanan bir sebeple) oğlağın

¹⁰⁶ Nevevî, *el-Mecmû'*, IX, 28.

¹⁰⁷ Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi'*, VI, 2763.

¹⁰⁸ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 466.

¹⁰⁹ Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi'*, VI, 2763; İbn Kudâme, *el-Muğni*, XI, 71; İbn Kudâme, *el-Kâfi*, I, 410.

¹¹⁰ Şâfiî, *el-Ümm*, I, 209.

¹¹¹ Nevevî, *el-Mecmû'*, IX, 76-7.

eti kokmaz. Bu çıkarım, Şâfiilerin (rivayetlerdeki cellâle ile ilgili) nehyi, sadece (pislikten kaynaklanan) değişime tahsis ettiklerini göstermektedir.

D. Cellâle İle İlgili Yasağın Kalkmasının Kuralı

Cellâle ile ilgili yasağın illeti, hayvanın etinin kokuşması ve değişmesidir. Bu kesinleştiğine göre ister haram, ister mekruh kılıcı sayılsın söz konusu sakındırma, illetin ortadan kalkması ile kalkar. Çünkü rivayetlerdeki sakındırma, hayvanın bizzat kendisi ile ilgili olmayıp, ona bulaşan geçici durum sebebiyledir. Bu durum ortadan kalkınca, sakındırma da kalkar. Fakihlerin görüşlerine geri dönüldüğünde, cellâlenin bir müddet temiz yiyecekleri yemesi için hapsedildiğinde yasağın ortadan kalkacağı hususunda onların görüş birliği ettiklerini görmekteyiz. Ancak onlar, bu sürenin miktarını belirleme hususunda farklı görüşlere varmışlardır. Hanefiler hayvanın belirli bir müddet hapsedilmesinin gerekmediğini, etinin temizlemesini sağlayacak bir sürenin yeterli olacağını söylemişlerdir. Ancak pislik yiyen hayvanların sadece üç gün hapsedilmesi gerektiğine dair bir görüş de onlardan nakledilmiştir.¹¹² Şâfiiler, bu konuda Hanefiler ile aynı görüşe varmışlardır. Onlara göre, cellâleyi kestikten sonra etini yıkamak veya pişirmek suretiyle pis kokunun geçmesi, kerahetin ortadan kalkması için yeterli değildir. Bunun için pis koku geçinceye kadar temiz yiyeceklerle beslemek üzere hayvanın bir yerde tutulması gerekir.¹¹³ Şâfiilerden nakledilen diğer bir görüşe göre ise cellâle olan hayvan deve ise kırk gün, koyun ise yedi gün, tavuk ise üç gün temiz yemle beslenmelidir.¹¹⁴ Hanbelilere göre ister kuş türünden, ister behime (dört ayaklı hayvan) türünden olsun cellâle, temiz yiyeceklerle beslemek üzere üç gün belirli bir yerde tutulmalıdır. Onlara nispet edilen diğer bir görüşe göre ise tavuk üç gün, deve, sığır ve benzeri hayvanlar kırk gün hapsedilir. Çünkü bunların vücutları daha büyük olup, tavuk ve diğer küçük hayvanlara nispetle bunlarda yem daha uzun zaman varlığını korumaktadır.¹¹⁵

E. Tercih

Fakihlerin görüşleri ve görüş ayrılıklarının kaynağı incelendiğinde Hanefî ve Şâfiî bilgilerin çoğunun tercih ettiği, cellâle etinin mekruh oldu-

¹¹² Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, VI, 2763.

¹¹³ Nevevî, *el-Mecmû'*, IX, 28; Şâfiî, *el-Ümm*, I, 242.

¹¹⁴ Şirbîni, *Muğni'l-muhtâc*, IV, 34; Remlî, *Nihayetü'l-muhtâc*, VIII, 147-8; Dimaşki, *Rahmetü'l-ümme*, s. 253; Zuhaylî, *el-Fikhü'l-İslâmî ve edilletühü*, III, 511.

¹¹⁵ İbn Kudâme, *el-Muğni*, XI, 71.

ğu şeklindeki görüşün, makâsidü's-şerîaya daha uygun olduğu görülmektedir. Çünkü mutlak olarak cellâlenin haram olduğunu söylemek, Allah'ın yemeyi helâl kıldığı bir şeyi haram saymaktır. Bir şeye haram hükmünü vermek ise ancak sahih delil ile mümkündür. Oysa bu mesele, delili sahih olan meselelerden değildir. Nitekim bu konuda mutlak olarak mubah hükmünü vermek de müsned hadis ile güçlendirilmiş mürsel hadisi işletmektir. Cellâle olan hayvandan faydalanmanın tenzihen mekruh olduğu görüşü ise -özellikle hadisteki sakındırmanın illetini öğrendiğimizde- ilgili hadisleri işletmektir. Buna göre yemin tamamı veya çoğu pislik olmadığı müddetçe ve sağlığa zararlı bir durum tespit edilmedikçe, besininin içine pislik karışan hayvanların etini yemek helâldir.

Özet

Yukarda yapılan açıklamalardan, yeminin çoğu konsantre olmayan -doğruluğu ve takvasına güvenilen uzmanlara göre özellikle de konsantre oranı, yemin temizlenmesi için yeterli olacak ölçüde işlenebilir bir oran ise- eti yenen dört ayaklı hayvanlar ile kuşların etini yemenin mubah olduğu anlaşılmaktadır. Aynı şekilde bu hayvanlar, etin temizlenmesini sağlayacak bir süre boyunca, içinde bu bileşenlerin olmadığı yemle beslenmek üzere bağlandığında da helâl hale gelir. Bu durumda yemler, necis olduğu varsayılabilir, içinde pislik ve kokuşmuşluk olmayan temiz ete dönüşür. İster hayvana bilinçli olarak verilmiş olsun, ister hayvan kendisi yemiş olsun, her iki durumda da hayvanın bağlanması veya yemin işletilmesi sonucunda illet ortadan kalkınca, yemin necisliği hakkında hükmün bundan farklı olacağını zannetmiyorum.

Sonuç

Karma yemlerle beslenen çiftlik tavukları ve diğer hayvanları temiz olup, bunları yemek helâldir. Bu hükme aşağıdaki gerekçelere dayanılarak varılmıştır:

1- Hanefiler ve bazı Mâlikîler ile Hanbelî mezhebindeki bir görüşe göre ölü hayvanların kemik, tırnak ve kıllarından elde edilip, yem karışımlarına eklenen maddeler temizdir, necis değildir.¹¹⁶

2- Şâfiîler ve Hanbelîler ile diğerlerinin vardığı, bu maddelerin necis olduğuna yönelik görüş esas alınsa dahi şu iki sebepten dolayı bu mad-

¹¹⁶ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, VI, 3004; Keşnâvî, *Eshelü'l-medârik*, I, 52; İbn Teymiyye, *Mecmû'ul-fetâvâ*, XXI, 96.

deler, hayvanların necis olmalarında etkili olmaz: Bu maddelerin karma yemin tamamına oranı, %10'ü geçmemektedir. Bu oran ise oldukça düşük olduğundan hayvanın etini etkilemez. Aynı şekilde derinlikli araştırmalara ve bu alandaki uzman şahısların tanıklıklarına göre bu oranın gerçekleşmesi için, yemi zararlı mikropların etkisinden arındıracak; isim, vasıf, terki ve şer'î hüküm bakımından öncekinden farklı, başka şeylere dönüşürecek -ki buna istihale denmektedir- gelişmiş pişirme araçları ile işlemek gerekmektedir.¹¹⁷

3- Fakihlerin büyük çoğunluğu, hayvanlara yedirmek ve tohumları sulamak gibi yöntemlerle necis ve haram şeylerden faydalanmaya cevaz vermişlerdir.¹¹⁸

4- Haram ve helâl kılmada asıl olan, aklın güzel ve çirkin bulması değil, sağlam kaynakları ile şeriattır.¹¹⁹ En'âm (otçul dört ayaklı/kurban olmaya elverişli hayvanlar) ile tavuğun etini haram kılan herhangi bir şer'î delil ise mevcut değildir. Sonradan oluşan bir şüpheden dolayı bunların haram olduğunu söylemenin de imkânı bulunmamaktadır. Sünnette bunları yemeyi mubah kılan açıkça delil bulunmasına rağmen bunların haram olduğu nasıl söylenebilir ki!

5- Asıl itibarıyla meşru olan bir şey, bedene veya akla zarar vermedikçe meşruiyeti üzerinde kalmaya devam eder. Örneğin deli dana olarak isimlendirilen hastalığın ortaya çıkması, İngiltere'de ineklere verilen karma yemlerdeki hayvansal bileşen oranının yüksekliği sebebiyledir. Uzmanlar eti yenen hayvanların tabiatları itibarıyla bitkiler yiyerek yaşadıklarını, yırtıcı hayvanların besini olan etleri yiyince onlarda bu yırtıcıların karakterinin ortaya çıktığını söyleyerek deli dana hastalığını açıklamışlardır. Buna göre yem bileşenleri etkisi ile tavukta zarar ortaya çıkarsa, bu arızî sebepten dolayı tavuğu haram kılmak gerekir. Ancak herhangi bir zarar söz konusu değilse, tavuğun haram kılınması doğru olmaz.

6- Çiftlik tavukları ve diğer hayvanlarının etleri, cellâleye kıyasla temiz ve helâldir. Hanbelîlerin dışındaki mezheplere göre cellâle, mekruh olmakla birlikte temizdir. Hanbelîler cellâlenin haram olduğunu söylemişlerse de onlar dâhil fakihlerin tamamı, cellâle yasağının ortadan kalkış kuralının, bozulma ve kötü koku geçinceye kadar cellâleyi sadece temiz yiyeceklerle beslemek üzere bağlamak olduğu hususunda görüş birliğine varmışlardır.

¹¹⁷ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, I, 176; Keşnâvî, *Eshelü'l-medârik*, I, 46; Ba'li, *Muhtasarü'l-fetâvâ el-Misriyye*, s. 16. (Hayvansal atıklar yem haline getirilirken kimyasal değişime uğramamaktadır. Çev.)

¹¹⁸ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, VI, 3004; Sâvî, *Beleğatü's-sâlik*, I, 24.

¹¹⁹ Hitü, *el-Veciz fi Usûli't-Teşrii'l-İslâmî*, s. 144; İbnü'l-Lihâm, *el-Muhtasâr fi Usûli'l-Fıkh*, s. 58.

Onların bu ittifakı, bu hayvanlarda bozulma ve kötü koku ortaya çıkmadığı zaman bunların necis olduğunun söylenemeyeceği anlamına gelmektedir. Karma yemlerle beslenen tavuk da bu şekildedir. Tavuğun etinde bozulma izi görülmemektedir, dolayısıyla onun temiz oluşunda ve etini yemenin helâl olduğu hususunda herhangi bir şüphe bulunmamaktadır.

Tavsiyeler

Araştırmanın sonucu çiftlik tavukları ve diğer hayvanlarının etlerinin helâl olduğunu ortaya koymuştur. Bununla birlikte, helâlin ilke ve ölçülerine riayet etmeyen bazı yem fabrikası sahiplerinin dindarlık düzeyinin düşüklüğü sebebiyle, müslümanlarda dinen temiz olanı necis, helâl olanı da haram ile karıştıracak derecede pis şeylere karşı oluşan hassasiyet arka plânına binaen, araştırmacı aşağıdaki şeyleri tavsiye etmektedir:

1-Sorumlu devlet kurumları tarafından, yem fabrikalarının sanayi, tarım, sağlık, standartlar ve ilkeler açısından sıkı denetime tabi tutulmasının ve fabrikalar ile yem karışımlarındaki oranın standartlara uygun hale getirilmesinin zorunluluğu,

2- Yeme katılacak şüpheli şeylerin, özellikle de kan oranının olabildiğince düşürülmesi,

3- Yeme katılması zorunlu olmayan şeylerin, atıklarda bulunan protein içeriklerinin aynısını içeren -örneğin tahıl gibi- maddelerle değiştirilmesi,

4- İlgili resmi makamların, tüketici pazarına çıkarılmadan önce ihtiyaç olan tahılı (kontrol ettiği) gibi, kesilmeden önce cellâleye kıyasla, eti yenen dört ayaklı hayvanlar ile kümes hayvanları çiftlik sahiplerini bu hayvanları sadece temiz yemle beslemek üzere bir yerde tutmaya mecbur bırakmasının zorunluluğu,

5. Çiftliğin gelişimi yavaş, alternatif tahılların ücreti de yüksekse, bu tahılların ücretini düşürerek çiftlik sahiplerini desteklemek.

Genel olarak şunu söylemek mümkündür: Şüphe(li şey)lerden sakınan, dinini ve namusunu korumuş olur.